

Ю. І. Внуковіч

(Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»)

ЭТНАГРАФІЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БЕЛАРУСАЎ І ЛІТОЎЦАЎ У ПРАЦАХ Р. Ф. ЭРКЕРТА

Першыя этнаграфічныя класіфікацыі беларусаў і літоўцаў, выкананыя на падставе крытэрыю іх рэгіянальных адрозненняў, з'явіліся яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. Іх распрацоўка ў значнай меры была звязана з працэсам пошуку этнічнай тыповасці, гэта значыць выяўленнем «класічных», «сапраўдных», «спрадвечных» зямель таго або іншага народа, што было агульнай характэрнай з'явай навуковага дыскурсу ў тагачаснай Еўропе. Як і ў выпадку падзелу іншых земляробчых народаў Расійскай імперыі на асобныя «галіны» і «плямёны», пры вылучэнні этнаграфічных груп беларусаў і літоўцаў даследчыкі сыходзілі з разумення таго, што ўвасабленнем этнічнага тыпу з'яўляецца «прадстаўнік народа», гэта значыць селянін. Аднак, тыповы культурны ландшафт звязваўся выключна з сельскай прасторай, як найменш закранутай уплывам гарадской цывілізацыі і найбольш захаваўшай старажытныя аграрныя традыцыі і побыт [1, с. 523].

Адным з першых, хто паспрабаваў класіфікаваць беларусаў на асобныя «нацыянальныя групы», быў афіцэр расійскай арміі, этнограф і картограф нямецкага паходжання Р. Ф. Эркерт. У сваёй працы «Взгляд на историю и этнографию западных губерний России» [2], якая выйшла ў якасці дадатку-тлумачэння да «Этнографический Атлас западнорусских губерний и областей» [3], накіраваў на этнаграфічнае адрозненне беларусаў ён разважаў наступным чынам: «Первоначальные национальные особенности, свойство почвы, соседство Литовцев и влияние Поляков создали несколько национальных групп Белоруссов, которые существуют еще и теперь, или именно теперь-то более или менее ясно. Особенно заметны две главные группы. Первую из них составляют так называемые настоящие Белоруссы [*тут і далей вылучана Р. Ф. Эркерт – Ю. В.*] в губерниях Витебской и Могилевской (также далее на восток) и в восточной части Минской губернии. Они примыкают на западе к Латышам, к Двине вверх до Десны и далее к Борису, вниз по Березине. Другую группу составляют живущие далее на западе Белоруссы, которые однако сами не зовут себя этим именем, да и Поляками

не называются Белоруссами; они по большей части не дают себе никакого национального названия, а язык свой называют «простым». Великоруссы и Поляки в общежитии обыкновенно обозначают их словами: «из униятов». <...> Большая часть Подлясья, в особенности Сокольский уезд, и весьма немногие места Августовской губернии в Царстве Польском, населены третьей, наиболее ополяченной категорией Белоруссов (Подляшанами)» [2, с. 64].

Галоўным крытэрыем свайго падзелу беларусаў на тры этнаграфічныя групы (жыхароў Заходняга Палесся ён аднёс да «маларусаў») Р. Ф. Эркерт паспрабаваў зрабіць як ідэнтыфікацыю людзьмі, што непасрэдна ўваходзілі ў гэтыя групы (г. зн. уласна беларусамі), так і знешнюю катэгарызацыю тымі, хто ў гэтыя групы не ўваходзіў, але жыў тут па-суседству («в общежитии») (г. зн. рускімі і палякамі). Пры гэтым, што вельмі важна, высновы даследчыка грунтаваліся не толькі на асабістых назіраннях, але, як сцвярджалася, і на сведчаннях «некалькіх сотняў салдат, ураджэнцаў тых мясцовасцей» [2, с. 5]. Аднак знешнім маркерам этнічнай ідэнтычнасці, як вядома, у працах Р. Ф. Эркерта выступала канфесійная прыналежнасць як афіцыйная ўліковая адзінка Расійскай імперыі таго часу. Нельга не заўважыць, што прапанаваная ім фармалізаваная класіфікацыя беларусаў на дзве асноўныя групы – заходнюю і ўсходнюю, з якіх толькі апошняя прызнавалася «сапраўднай», у цэлым адпавядала гістарычна-геаграфічнаму падзелу тэрыторыі іх пражывання на «Літву» і «[Белую] Русь», дыферэнцыяльныя прыкметы якіх у XIX ст. ужо моцна размыліся [4, с. 159].

Кожную з гэтых груп беларусаў Р. Ф. Эркерт у духу свайго часу надзяліў прымардыяльнымі этнаграфічнымі ўласцівасцямі: «Настоящие Белоруссы находятся на очень низкой степени образования; жители Могилевской губернии очень бедны, малаго роста и слабого сложения; их язык, одежда и нравы подверглись польскому влиянию меньше, нежели в большей части уездов Витебской губернии, которая, по своему географическому положению, была долго театром войн между Поляками и враждебными им соседями на севере». «Собственную Белоруссию», дзе «обработка земли в высшей степени запущена», даследчык метафарычна параўноўваў «с бедной, но прекрасной девушкой, которая может рассчитывать на богатое наследство» [2, с. 65].

А вось заходнія, ці «каталіцкія» беларусы ўсяляк прыраўноўваліся ім да палякаў і супрацьпастаўляліся «велікарусам»: «Католические Белоруссы вообще (которых мы более или менее считаем Поляками) почти все носят польский костюм, отличающийся от одежды православных Белоруссов; по своему образу мыслей, привычкам и роду

жизни, они совершенные Поляки. <...> В нравах и роде жизни западных, не настоящих Белоруссов, сильно обнаруживается польское влияние; но у них до сих пор и не было почти никакой связи с Великоруссами. Они бреют бороду и усы, одеваются очень бедно, и имеют темный цвет лица. Общественные удовольствия их заключаются в музыке (скрипка) и пляске; для последней они собираются по праздникам в корчме (совершенно польском заведении, составляющем резкую противоположность к чисто русскому постоялому двору) и попарно, муштина с женщиной, пляшут польские танцы» [2, с. 66]. Зазначым, што падобны стэрэатып заходніх беларусаў, як моцна спаланізаваных і акаталічаных, захоўваўся цягам усяго ХХ ст.

Выкананая такім чынам этнаграфічная класіфікацыя беларусаў добра ўпісвалася не толькі ў гістарычны, але і ў тагачасны палітычны кантэкст, калі тэрытарыяльная ідэнтычнасць беларусаў вымяралася даследчыкамі ў параўнальнай сістэме каардынат іншасці/падобнасці з іх ідэалагічна супрацьпастаўленымі суседзямі – рускімі і палякамі. Паказальна, што сімвалічнай шкалай адліку прасторавай адрознасці беларусаў ад рускіх і палякаў для Р. Ф. Эркerta служыла Маскоўская шаша: «Если мы, следуя по древней Московской дороге, внимательно станем подвигаться вперед из Подлясья к востоку, то нас поразит интересный факт постепенного уменьшения польского элемента и прогрессивного усиления русского элемента» [2, с. 65].

Што тычыцца літоўцаў, то Р. Ф. Эркерт падзяліў іх толькі на дзве групы, «находящиеся между собою в близком родстве, а именно на Литовцев в тесном смысле слова, или Литвинов, и Жмудь» [2, с. 69]. Аднак, калі беларусы на створанай ім этнаграфічнай карце былі пазначаны адным якасным фонам, то літоўцы ў адпаведнасці з гэтай класіфікацыяй выяўлены ў двух розных колерах, што адпаведна пазначаюць рассяленне «літвінаў» і «самагітаў» (ці «Жмудзі») [3, Т. I]. Па сутнасці, гэта была першая картаграфічная спроба этнаграфічнага рэгіянавання Літвы, якая адлюстроўвала гістарычны падзел літоўцаў на дзве вялікія групы: аўкштайтаў («Літву») і жэмайтаў («Жмудзь»).

Характарызуючы розніцу паміж гэтымі групамі «літоўскага племені», Р. Ф. Эркерт адзначаў, што «Жмудь в нравственном и материальном отношении стоит гораздо выше Литовцев», а «самый чистый тип ее можно найти в Тельшевском уезде, где в тоже время и очень любимое земледелие развито гораздо более, нежели во всех прочих уездах, населенных Жмудью» [2, с. 69]. Апісваючы Жэмайцію, даследчык параўноўваў яе са Швейцарыяй: «В топографическом отношении страну, населенную Жмудью, можно назвать чем-то в роде

Швейцарии; селения и дома отличаются чистотою и довольством». Жэмайты, на ягоную думку, вылучаліся таксама «большою рэлігійнасцю, прыязаннасцю к каталіцескай вере, твёрдасцю і энергіяю характэра і воінственным духом», а «жмудское наречіе отличается от литвинскаго самостоятельным развитием и отсутствием польскаго влияния» [2, с. 70].

Фактычна, як і ў выпадку з «сапраўднымі беларусамі», меншая апалячанасць жэмайтаў аўтаматычна ўздымала іх у афіцыйнай этнічнай іерархіі на прыступку вышэй за сваіх усходніх супляменнікаў літоўцаў, сярод якіх «в качестве дворянства, шляхты и городских жителей» глыбока ўкараніўся і падначаліў свайму ўплыву «польский элемент» [2, с. 69]. Таму Жмудзь, дзе «нисколько не пострадала национальность туземнаго народа», а «все попытки иезуитов ввести польский язык не удавались», разглядалася Р. Ф. Эркертм як рэгіён яскрава самабытны і культурна эталонны: «Нравы просты и патриархальны; любовь к родине очень сильна. Народ отличается приветливым и веселым характером; мужчины ростом меньше, нежели Литвины; женщины очень красивы собою, прекрасно сложены и хорошо одеты, привязаны к дому, чистоплотны и очень целомудренны» [2, с. 70]. Падобны стэрэатып Жэмайціі, як своеасаблівага рэзервата «сапраўднай» літоўскасці, канструявалі многія даследчыкі ХІХ ст. [5, с. 73].

Такім чынам, этнаграфічная класіфікацыя беларусаў і літоўцаў, выкананая Р. Ф. Эркертм у кантэксте пошуку іх этнічнай тыповасці, адлюстроўвала гістарычны падзел літоўцаў на дзве вялікія групы – аўкштайтаў («Літву») і жэмайтаў («Жмудзь»), а беларусаў – на ўсходніх (пераважна праваслаўных («сапраўдных»)), з выразнай этнічнай ідэнтыфікацыяй), і заходніх (канфесійна неаднастайных («не сапраўдных»)), з размытай этнічнай ідэнтыфікацыяй).

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Лескінен, М. В. Великоросс/великорус. Из истории конструирования этничности. Век XIX / М. В. Лескінен. – М. : Индрик, 2016. – 680 с.

2 Эркерт, Р. Ф. Взгляд на историю и этнографию западных губерний России (с атласом) / Р. Ф. Эркерт. – Санкт-Петербург : В тип. Дома Призрения Малолетних Бедных, 1864. – 72 с.

3 Эркерт, Р. Ф. Этнографический Атлас западнорусских губерний и соседних областей / Р. Ф. Эркерт. – Санкт-Петербург, 1863. – 28 с.

4 Белы, А. Хроніка Белаі Русі: Імагалогія Беларусі ХІІ–ХVІІІ стст. / А. Белы. – 2-е выд., папраўл. і дапоўн. – Смаленск, 2013. – 468 с.

5 Внукович, Ю. И. «Главное, здесь Литва уже выделена от Руси». Конструирование отличительности литовцев и белорусов в этнографическом дискурсе XIX века / Ю. И. Внукович // Этнокультурная идентичность: феноменология и вариативность в контекстах истории XIX–XXI веков: Материалы Девятнадцатых Международных Санкт-Петербургских этнографических чтений. – СПб., 2020. – С. 70–75.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРИНЫ